

Udruženje građana Ženske studije i istraživanja, studije@sbb.rs

KRITIČKA ANALIZA UDŽBENIKA VERONAUKE U SRBIJI

prof. dr Svenka Savić

Finansijska podrška

Ekumenska inicijativa žena, Omiš

Novi Sad, 1. maj 2008. - 31. mart 2009.

Osnovni podaci o timu

Prof. dr Svenka Savić, koordinatorka projekta, redovna profesorka psiholingvistike na Univerzitetu u Novom Sadu; priredila je 2 knjige iz oblasti žene i religija: *Feministička teologija* (1999) i (u koautorstvu sa s. Rebekom Jadrankom Anić) *Rodna perspektiva u međureligijskom dijalogu u XXI veku* (2009), pored niza tekstova u periodu 1997-2009. posvećeni pitanjima žene u religijama s fokusom na međureligijskom i ekumenskom dijalogu. Organizovala je velik broj tribina, radionica, kurseva posvećeni ovoj temi.

Marijana Čanak, studentkinja master programa na ACIMSI Centru za rodne studije Univerzitetu u Novom Sadu, saradnica na projektu.

Veronika Mitro, apsolvantkinja magistarskih studija ACIMSI Centra za rodne studije Univerzitetu u Novom Sadu, saradnica na projektu.

Sadržaj

1.0 Uvod

2.0 Cilj istraživanja

3.0 Metod istraživanja:

korpus podataka;

jedinice analize

4.0 Analiza plana i programa predmeta verska nastava

4.1 Rezultati analize udžbenika veronauke: rodna i međureligijska perspektiva

4.1.1 Rodna i međureligijska perspektiva pravoslavnih udžbenika veronauke

4.2.1 Rodna i međureligijska perspektiva katoličkih udžbenika veronauke

4.3.1 Rodna i međureligijska perspektiva islamskih udžbenika veronauke

4.4.1 Zaključci analize pravoslavnih, katoličkih i islamskih udžbenika veronauke u osnovnoj školi

5.0 Analiza postupka donošenja udžbenika

6.0 Zaključci

7.0 Preporuke i predlozi za radionice

8.0 Napomene

9.0 Literatura

10.0 Dodaci:

10.1 Frekvencijski rečnici pravoslavnih udžbenika veronauke: 1-3 razred osnovne škole

10.2 Spisak analiziranih udžbenika

10.3 Spisak recenzenata pravoslavnih i katoličkih udžbenika veronauke

10.4 Prvi tekst u I razredu o.š. pravoslavni katehizis

10.5 Tekst o razlikama između pravoslavne i rimokatoličke crkve

10.6 Tekst o stvaranju

10.7 Odjeci istraživanja u medijima (press clipping)

1.0 Uvod

1.1 Udruženje građana *Ženske studije i istraživanja kao mesto za alternativno delovanje i promišljanje međureligijskog dijaloga: 1997-2009.*

Udruženje građana “Ženske studije i istraživanja” afirmiše interkulturalnost kao osnovnu komponentu edukativnog i istraživačkog programa u multikulturnoj Vojvodini sa fokusom na rodnoj perspektivi.

Koordinatorica projekta prof. dr Svenka Savić u kontinuitetu od 1990. do danas doprinosi međureligijskom povezivanju na različite načine. U okviru tribine pod nazivom “Psiholingvistički kolokvijumi” organizuje (na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu od školske 1993-1994. do danas), različite diskusije sa fokusom na interdisciplinarnosti i s tim u vezi teme iz oblasti međuverskog dijaloga i ekumenizma na kojima učestvuju osobe koje na različite načine doprinose problematici međusobnog razumevanja, pomirenja ili saradnje i na taj način predstavljaju model ponašanja za studente koji su dominantij eslušaooci ovih tribina.

U Udruženju građana *Ženske studije i istraživanja* (u daljem tekstu Studije) prisutna je komponenta rodne perspektive u međureligijskom dijalogu od osnivanja Studija (februar 1997): u 1998. godini organizovale smo međunarodnu konferenciju pod nazivom “Feministička teologija: od teorije u praksu” (6-7.11.1998, Novi Sad, rezultati su objavljeni u knjizi *Feministička teologija*, 1999, priredila Svenka Savić) kada se na jednom mestu okupio tim žena u regionu koje su bile spremne na saradnju i razumevanje. U 2002. je održana sledeća međunarodna konferencija u Novom Sadu, kada su žene razmenjale iskustva i konstatovale da nedostaju sistematske aktivnosti na interreligijskom dijalogu uopšte, a ne samo aktivnosti koje se odnose na žene. Od tada pa do danas Studije imaju u svom obrazovnom programu teme namenjene mladima, pre svega studentima i studentkinjama iz različitih verskih i nacionalnih zajednica, koje se odnose na međureligijsko povezivanje.

Od marta 2004. do oktobra 2008. Svenka Savić je organizovala nedeljnu emisiju na Radio Mariji pod nazivom “Međuerski dijalog” u okviru koje su emitovana različita znanja posvećena ovoj temi.

Studije su nastavile seriju tribina i javnih diskusija (1. oktobar 2005. -31. mart 2005) i izvan Filozofskog fakulteta u Novom Sadu - u Beogradu, Zemunu, Nišu na teme kojima se afirmiše saradnja u različitim verskim zajednicama/1/. Na ovim tribinama su predstavnici različitosti i sličnosti verskih zajednica u Srbiji i afirmisali želju i potrebu za međuerski dijalog i za otklanjanje predrasuda i stereotipa jednih o drugima.

U kontinuitetu tih aktivnosti u 2008. godini se u Studijama realizovao projekat “Kritička analiza udžbenika veronauke u osnovnoj školi u Srbiji” .

1.2 Dosadašnja analiza udžbenika osnovne (i srednje) škole u regionu

U “Ženskim studijama” je u 2007. godini završeno istraživanje pod nazivom “Rodno senzitivni udžbenici i učionička praksa u regionu Balkana” (septembar 2005-septembar 2007. u saradnji sedam partnerskih institucija iz Zagreba, Sarajeva, Banja Luke, Podgorice, Valjeva, Novog Sada i Prištine, uz finansijsku podršku Fonda za otvoreno društvo iz Budimpešte). U fokusu su bili udžbenicima za srpski kao maternji za učenike kojima je maternji jezik jedan od jezika nacionalne zajednice Vojvodine (uglavnom učenika mađarske nacionalne zajednice). Osnovni je zaključak istraživanja da udžbenici slede osnovnu patrijarhalnu matricu podele uloga u društvu. Patrijarhalni ovde znači da izrazitu dominaciju fizičkog nad duhovnim.

Ovom istraživanju prethode i neka druga ostvarena u Srbiji, a komplementarna: Biljane Branković (2005) pod nazivom “Škola za jednakost”: prvi korak ka integraciji pitanja roda/gender u nastavne programe za učenike i nastavnike srednjih škola u Srbiji (Centar za ženske studije i istraživanja roda u Beogradu, uz finansijsku podršku Kvina til Kvina) napravljeno s ciljem da se postave polazne osnove za integrisanje i promociju koncepta rodne jednakosti u obrazovni sistem u Srbiji. Ukupno je 321 učesnica i učesnika bilo u dvodnevrim seminarima za nastavnike i nastavnice osnovnih škola, što je, procenjuje se,

dovoljan broj za otpočinjanje aktivnosti na primeni rodno osetljive nastave u osnovnim i srednjim školama.

Nažalost, istraživanje je štampano u ograničenom broju primeraka i gotovo ostalo bez odjeka u široj javnosti.

U knjizi Angelike Peseka (2004), »Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji« objavljenoj u Sarajevu (uz finansijsku podršku Hajnrih Bell fondacije), nalaze se radovi o rodu u udžbenicima za osnovnu školu i autorki iz Srbije (Jana Baćević, Dragana Petrović, Svenka Savić). Jana Baćević u radu »Udžbenik veronauke za osnovnu školu: tradicionalizam modernizacijske politike«, analizira pravoslavni udžbenik veronauke za prvi razred (Ignjatije Midić, 2001) i konstatuje da udžbenik reprodukuje stereotipnu i patrijarhalizovanu podelu rodni uloga. Zatim su ovi nalazi posmatrani u svetlu uticaja na obrazovne ciljeve - razvijanje kritičkog mišljenja i svest učenika i zaključuje da ovakvi tekstovi ne doprinose razvoju kritičkog mišljenja.

Nažalost, knjiga je štampana u Sarajevu u relativno malom broju primera i ostala je gotovo nepoznata u srbijanskoj obrazovnoj zajednici.

Konstatujemo da je nekoliko dobrih i korisnih analiza udžbenika za osnovnu školu kojima se problematizuje rodna perspektiva (svi ostvareni uz donatorsku podršku van Ministarstva prosvete), uglavnom kao rezultat građanskih inicijativa, ali su učinci ove analize ograničenog dometa u praksi ne samo zato što istraživanje nije šire poznato, nego i zato što Ministarstvo prosvete nije još uvek uvrstilo ovu perspektivu u bitne kriterije za nastavu uopšte pa i udžbenike posebno.

1.3 Dosadašnja analiza udžbenika za veronauku osnovne (i srednje) škole

Zadatak je udruženja građana:

- da doprinose stvaranju društvene svesti građanki i građana različitim akcijama i inicijativama koje reflektuju društvene potrebe i probleme;
- da iniciraju diskusiju o različitim pitanjima važnim za građansko društvo;
- da preporučuje institucijama sistema kako nadalje da osmišljavaju i razrađuju takve inicijative.

Jedna od takvih je i diskusija o uvođenju *veronauke* kao izbornog predmeta u osnovne i srednje škole u Srbiji u 2002. i 2003. godini. Mnogi intelektualci su smatrali da je uvođenje veronauke ustupak teokratskoj državi, dok su oni koji se bave praktičnim pitanjima nastave u školama signalizirali obrazovno didaktičke teškoće i nepripremljenost za takvu nastavu: nisu postojale sve nužne pretpostavke nastavnog kadra i nastavnih učila, pre svega udžbenika. Primedba je bila opravdana jer su udžbenici tek postepeno štampani za pojedine razrede u periodu od 8 godina: 2002-2009. Nije, međutim, bilo šire diskusije u okviru državnih institucija o raznim otvorenim pitanjima nastave veronauke, pa je inicijativa za poboljšanje ove nastave dolazila izvan njih.

Uočavajući ove potrebe pojedini autori i autorke su izradili ono što je bilo neophodno za dobru nastavu: *Metodika verske nastave* (Zorica Kuburić i Snežana Dačić, 2004) i *Vodič za dobar udžbenik* (Ivan Ivić at al, 2008). Nažalost, oba neophodna priručnika za nastavu u školama nisu na listi preporuka za nastavnike koji danas predaju veronauku u Srbiji.

Drugi važan izvor za dobru versku nastavu mogu biti objavljene analize postojećih udžbenika u osnovnoj školi u kojima je konstatovano da su udžbenici maternjeg jezika nedovoljno osetljivi na rodnu dimenziju/3/. Tako se pojavilo nekoliko tekstova kojima se ova problematika šire objašnjava, a pojedini dokumenti namenjeni osnovnom obrazovanju naglašavaju i važnost rodne dimenzije. Pitanja *rodne osetljivost* danas su primarna u raznim domenima života i rada u zemljama, a u udžbenicima za (osnovnu i srednju) školu jedno je od prioriternih - u udžbenicima veronauke posebno.

Tokom dve godine (2006. i 2007) u regionu/4/ analizirani su udžbenici za maternji jezik i poznavanje društva i konstatovano da je patrijarhalna prezentacija muški i ženskih uloga u njima dominantna, pa su predložene sugestije za promenu takvog pisanja u udžbenicima. Ali rodna perspektiva kao obavezni deo metode rada u osnovno školi nije do danas ušla u osnovni tok institucionalnog promišljanja, pa ni u udžbenicima ostalih predmeta niti kod nas i u regionu postoje sistematska nastojanja da se stanje promeni.

Uglavnom u nastavi veronauke do danas izostaje analiza ne samo o rodnoj nego i o međuverskoj perspektivi. Osnovna je orijentacija, prema usvojenom planu i programu za ovaj predmet u Srbiji da svaka verska zajednica prezentuje svoje učenje u udžbenicima preko udžbenika i veroučitelja, a elementi za međuverski dijalog se može pratiti samo u

implicitnim porukama u tekstovima udžbenika tradicionalnih crkava i dveju verskih zajednica.

Budući da izostaju ove dve perspektive – rodna i međuveraska – u dosadašnjim analizama udžbenika veronauke u Srbiji, odabrale smo ih za naš fokus istraživanja u Udruženju građana Ženske studije i istraživanja u Novom Sadu tokom 2008. godine.

2.0 Cilj istraživanja

Cilj projekta je bio da utvrdimo u kojoj meri (ni)je prisutna rodna i međuveraska perspektiva u udžbenicima veronauke/5/ koji se koriste u Srbiji u osnovnim (i srednjim) školama.

2.1 Obrazloženje cilja

Veronauka je jedini predmet u osnovnoj školi koji u svom fokusu ima razvijanje duhovnosti, ali se planom i programom ovaj fenomen ne definiše. Za nas u ovom radu duhovnost je svest o jedinstvu svih ljudi i svega što nas okružuje, a na individualnom planu predstavlja našu dobrotu i ljubav prema svemu oko nas. Duhovnost je za nas delatna i okrenuta drugima, a duhovno obrazovanje treba da omogući harmoniju sa duhom, sreću, mir, i zadovoljstvo, kvalitetnu komunikaciju sa drugima (Dragan Andrić, 2008). Ona se razvija preko jezika, preko pisanog teksta u udžbenicima. Tekstove u udžbenicima pišu autori udžbenika. Tekst je autor sam i odgovoran je za izgrađivanje duhovnosti onih kojima je tekst namenjen. Analizom takvog teksta možemo dobiti odgovor na pitanje da li su i u kojoj meri učenici u mogućnosti da iz takvog teksta steknu moć duhovnosti, znanje i veru, jer je duhovnost pre svega učenje o zakonu ljubavi (njegovom delovanju, usvajanju i primeni u svakodnevnom životu= kao najvažnijem zakonu prirode.

Udžbenici su samo deo šireg procesa u tom obrazovanju. Zato analiziramo i planove i programe veronauke za osnovnu (i srednju) školu, jer se u nastavi i u udžbenicima događa ono što je planovima predviđeno i odobreno.

Ne interesuju nas udžbenici samo kao završeni produkti koji stoje pred učenicima i veroučiteljima, nego i proces donošenja udžbenika: odbira autora, recenziranje i odobravanje udžbenika i njihovo štampanje.

U ovom istraživanju ne analiziramo i njihovo korišćenje u konkretnoj nastavnoj praksi, što će biti predmet budućeg rada.

3.0. Metod istraživanja: korpus podataka i jedinice analize

Metod kritičke analiza teksta (Ruth Wodak, 1999) mož da dekonstruiš ideološke aspekte nekog teksta. Primenjujemo ga ovde kako bismo mogli odgovoriti u kojoj meri su dve perspektive – rodna i međureligijska – deo duhovnosti u nastavi veronauke u tri pomenute veroispovesti. Ovde duhovnost određujemo u najširem smislu kao ljubav i kao smisao života.

3.1. Korpus empirijskih podataka

Ukupan korpus za analizu čine tri izvora podataka.

1. Podaci o proceduri donošenja udžbenika. prema odluci Ministarstva prosvete i blagoslovu sinoda/biskupije a štampani u Zavodu za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu.
2. Podaci o planu i programu predmeta veronauka u osnovnoj (srednjoj) školi za pravoslavnu, katoličku i islamsku veroispovest, tačnije onu koja se izvodi na ti jezika nastala iz predhodnog srpskohrvatskog jezika;
3. Udžbenici veronauke za pravoslavnu, katoličku i islamsku nastavu, koji su štampani prema usvojenom planu i programu.

1. Analiza postupka donošenja udžbenika

Ne postoji zakon o udžbenicima u Srbiji pa je ceo mehanizam izdavanja udžbenika moguće monopolisati na taj način što određena izdavačka preduzeća dominantno izdaju udžbenike za osnovnu i srednju školu (kao što je to do sada bio Zavod za udžbenike i nastavna sredstva), dok se druga, privatna preduzeće tek probijaju na tržištu. Izdavanje udžbenika veronauke je samo u nadležnosti Zavoda, državno preduzeća

Procedura donošenja udžbenika veronauke je organizovana tako da najviša crkvena tela, sinod i biskupija, odabiraju autora (daju blagoslov)/2/, a Ministarstvo posvete odobrava za upotrebu. Sinod/biskupija je nadređeno telo Ministarstvu u tom smislu što ono odabira

samo jednog autora u kojeg ima poverenja za sve razrede osnovne škole, a za pravoslavne i za srednje – jedan episkop piše sve udžbenike; jedan biskup piše sve udžbenike za katolički vjeronauk. Ministarstvo samo potvrđuje odбір. Nakon toga što autor završe rad na udžbeniku, njega kao i u svim ostalim procedurama recenziraju osobe (najmanje tri) koje se u problematiku razumeju. Upada u oči činjenica da recenzije pišu uvek iste osobe u recenzentskom timu (videti spisak recenzenata za pravoslavne i katoličke udžbenike u dodatku). To su osobe od poverenja sinodu/biskupiji ((na primer, u pravoslavnom katehizisu, ta osoba je istovremeno i zaposlena u Ministarstvu prosvete - državnom telo koje odobrava udžbenik, što je primer sukoba interesa).

Veroučitelji mogu postati samo odabrane osobe od strane sinoda, odnosno biskupije (koje dobiju blagoslov).

Podaci o nastavi sabiraju se u Ministarstvu vera, Ministarstvo prosvete...

Veroučitelji koriste samo one udžbenike veronauke koji su štampani u Zavodu za izdavanje udžbenika (državno preduzeće) i odobrilo Ministarstvo prosvete Republike Srbije. Ukratko, izdavanje udžbenika veronauke je strogo kontrolisan proces i monopolisan od strane crkva i ministarstava..

Ako jedan autor ima poverenje u pravoslavnoj i katoličkoj crkvi razlog tome može biti i da je u pitanju veoma sposobna ličnost za ovu vrstu posla, ili je u pitanju monopol. Zato smo pogledali najpre didaktičku opremu udžbenika, a onda i sadržaje tekstova.

2 Analiza Pravilnika o nastavnom planu i programu: rodna i međureligijska perspektiva.

Analiziraju se podaci (tekstovi) u Pravilniku o nastavnom planu i programu predmeta verska nastava za osnovnu školu (Službeni glasnik - Prosvetni glasnik, br. 10, 12. avgust 2004) u Srbiji koji je donelo Ministarstvo prosvete/6/, a kao uporedni materijal koristi se isti dokument za srednje škole (Službeni glasnik RS - Prosvetni glasnik, 10. oktobar

2003) za pravoslavnu (na srpskom i romskom jeziku), katoličku (na hrvatskom jeziku) i islamsku (na bošnjačkom jeziku) versku nastavu koja se izvodi u Vojvodini.

U analizi ovih dokumenata traga se za elementima na osnovu kojih se može zaključiti o (ne)podsticanju na međureligijski dijalog i (ne)afirmaciju rodne ravnopravnosti.

3. Analiza udžbenika

Korpus udžbenika čiji ukupno 21, u proseku 100 stranica obima po jednom, što iznosi 2100 stranica analiziranog teksta (uključujući i vantekstovne delove, kao što su fotografije, slike, crteži i sl.). Po obimu analiziranih udžbenika ovo je najobimniji korpus do sada obrađen u regionu bivšeg srpskohrvatskog govornog područja (srpski, hrvatski, bošnjački) sa fokusom na rodnoj i međureligijskoj perspektivi.

Jedinice analize

Osnovne su tri jedinice analize: tekst, rečenica, reč. Pod *tekstom* podrazumevamo verbalni materijal (osnovni tekst, zatim didaktička aparatura: pitanja, pouka o veri i različiti citati) i neverbalni materijala (crteži, slike, fotografije i drugi oblici komplementarnog priloga). Analiza teksta obuhvata analizu načina na koji se odnosi osnovni tekst prema didaktičkom delu; analiziramo tip teksta:

monološki - tip narativnog pripovedanja;

dijaloški - način na koji sagovornici formiraju dijalog (sagovornici po uzrastu, polu, poznatosti).

Manje jedinice teksta su *rečenice*. Rečenica je sintaksička jedinica koja mora imati predikat. Izračunavamo ukupan broj rečenica u tekst i srednju dužinu merenu rečima.

Najmanja jedinica analize teksta je napisana *reč* koju ovde određujemo kao skup slova koji je razdvojen belinama.

Postupak analize je sledeći. Svaka lekcija se razbija na jedinice analize (na primer, ukupno je 11 tekstova (lekcija) u prvom osnovne za pravoslavnu nastavu veronauke). Tekst se razbija na rečenice i izračunava broj reči u njima. Određuje se i tip rečenice (nezavisne i zavisne). Rečenice se razbijaju na reči i izračunava se učestalost pojedini reči, odnosno pojmova. U dodatku dajemo primere frekvencijskog rečnika za tri razreda

osnovne škole pravoslavnog katehizisa i za prvi razred katoličkog vjeronauka. Dajemo podatke o ukupnom broju reči i broj pojedinačnih reči.

	UKUPAN BR. REČI	BR. POJEDINAČNIH REČI	PROSEK
<i>I razred pravoslav.</i>	2966	863	3,43
<i>I raz. red katolički</i>	4436	1506	4,1
<i>II razred</i>	7201	1588	4,53
<i>III razred</i>	5918	1379	4,29

U diskusiji o udžbenicima obično se postavlja pitanja šta je dobar udžbenik, postoji li neki standard za pisanje udžbenika uopšte i udžbenika nasave veronauke posebno.

Odrednice *dobrog udžbenika* preuzeli smo iz “Vodiča” za dobar udžbenik (Ivan Ivić, Ana Pešika, Slobodanka Antić, 2008) u kojem su dati standardi u vezi sa oformljavanjem udžbeničkog teksta vezani za uzrast i kognitivni razvoj učenika.

4.0 Rezultati istraživanja: rodna i međureligijska perspektiva

4.1. Rezultati analize Plana i programa

Planove i programe donosi Ministarstvo prosvete na predlog verskih autoriteta.

Zajedničko je za nastavu veronauke pravoslavnu, katoličku, isalm, judaizam (ovde ih sve nasvesti) fond časova: 1 čas *nedeljno*, što ukupno iznosi 36 časova godišnje.

Kao izborni predmet, Na početku svake školske godine učenici biraju izborni predmet koji može biti nastava veronauke i «Građansko vaspitanje -Saznanje o sebi i drugima». U samoj ponudi izgleda da su ova dva izborna predmeta jedno drugom suprotstvaljena, što je pogrešno. Potrebno je pokazati kako ta dva predmeta mogu biti kompatibilna.

Uspeh učenika iz verske nastave predavači ocenjuju opisno (dobar i zadovoljava), kriteriji za ocenu su: redovnost u pohađanju nastave, zainteresovanost i aktivno uključivanje u proces nastave. Ocena ne utiče na opšti uspeh učenika (ostale relevantne podatke u knjizi Zorice Kuburić i Slobodanke Dačić, 2004, 72-75).

Plan i program (objavljen u Službenom Glasniku RS 12.avgust 2004) jedinstven je za sve religijske zajednice za sve razrede osnovne (i srednje) škole po osnovnoj orijentaciji - svaka zajednica naučava sopstvenu dogmatsku istinu datu u svetim tekstovima (za hrišćane: Biblija, za judaizam: Tora, za islam: Kur'an).

Medjutim, postoje razlike u opisu svakog pojedinačnog programa, sa stanovišta osnovne namere, što možemo primerovati poređenjem ciljeva nastave veronauke u prvom razredu osnovne škole za pravoslavnu, katoliku, islamsku nastavu veronauke.

Cilj nastave *pravoslavnog* katehizisa za prvi razred osnovne škole jeste «prihvatanje da je postojanje izraz zajedništva ličnosti, a da ličnost postoji samo u zajednici slobode sa drugim ličnostima»... Da bi se pri tom izbegla opasnost od shvatanja da svaka vrsta zajednice može biti osnov istinskog postojanja, treba uvek imati na umu i isticati *liturgijsku zajednicu kao jedinu istinitu* jer se u njoj ostvaruje zajednica s Bogom i u Hristu»(str 73, italik S.S.). A na liturgijskog zajednici su oni koji pripadaju pravoslavnoj veri.

Kada se u Planu i programu govori o načinu ostvarivanja ovih programskih načela o zajednici onda se upućuje na priču «Ljubav» u «udžbeniku episkopa Ignatije, *Crkveni*

slovar, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2002» (Službeni Glasnik 12.avgust 2004, str.72). To je razlog zbog kojeg smo detaljnije ovaj tekst analizirale sa stanovišta didaktičkih parametara za uzrast dece od 6-7 godina (videti str....).

Nadalje, u opštim napomenama za prvi razred stoji: «Kad je reč o svetiteljskim praznicima posebnu pažnju treba obratiti Srbima svetiteljima: Sv. Sava, Sv. Simeon, na praznik Vidovdan itd.»(str. 72), iz čega se vidi da od samog početka nastave veronauke učenika pravoslavnog katehizisa upućuju sastavljači programa na nacionalni identitet i na sopstvenu zajednicu. Upućivanje na povezanost verskih i nacionalnih interesa na časovima nastave veronauke izostaje u planu i programu drugih verskih zajednica jer su njihovi članovi pripadnici različitih nacionalnih zajednica u Vojvodini (na primer katolički veronauk slučaju deca hrvatske, mađarske i slovačke nacionalne pripadnosti, a učenici protestantskih crkava su veoma različitih nacionalnih identiteta u istoj veri).

Ciljevi nastave *islamskog* vjeronauka (ilmudin) u prvom osnovne jesu: «prepoznavanje osnovnih načela vjere; upoznavanje sa najznačajnijim datumima kod muslimana; upoznavanje sa važnošću svakodnevnog učenja Kurana». (str. 74). Sveta knjiga je osnov nastave veronauke, a ona je pisana na arapskom jeziku (i u hramu na tom jeziku se odvija obred) pa učenici treba od samog početka preko vere da uče i arapski jezik koji povezuje sve vernike islama bez obzira na nacionalnu pripadnost.

Udžbenik kao da u ovoj nastavi ima manju važnost od osobe koja nastavu izvodi. Naime, u planu ima procena da je «vjerska nastava zajedničko djelo vjeroučitelja i učenika, a za nastavu se preporučuje u literaturi *Vjeronaučni udžbenik za drugi razred* Hazeme Ništović (koji detaljnije analizira Zilka Spahić Šiljak, 2008. sa stanovišta rodne perspektive). «Polazište je konkretna stvarnost... gradivo... mora naći primjenu u životu učenika» (str. 75-76).

«Cilj nastave *katoličkog* vjeronauka u prvom razredu je da dijete upozna Boga Oca, njegovu ljubav, da se, *roditelj* i ovaj divni svijet shvati kao Božji dar, a zatim da upozna Isusa Hrista, onoga koga nam je Otac poslao kao znak svoje najveće ljubavi.... Cilj nam je da učeniku pobudimo radost i da ga navedemo na to da radosno uzvraća

Očevu ljubav.» (str.76, italik S.S.). Primeto je da se uvode roditelji kao faktor verske nastave, što u ciljevima drugih pomenutih zajednica izostaje.

Možemo zaključiti da je zajedničko za sve tri ovde navedene nastave veronauke da u prvom razredu ni jedna nema cilj međuverkso prožimanje, što je, inače eksplicitno prisutno u planu i programu za prvi osnovne dveju protestantskih crkava: (na slovačkom jeziku) za *Evngeličko-luteranski vjeronauk Slovačke evangeličke crkve a.d.* i (na mađarskom jeziku) *Reformatske hrišćanske crkve*. Za prvu stoji:

«Cilj nastave vjeronauka u ovom razredu je da prenese deci radosnu vest Božje reči i Božje istine *kao i razvijanje pozitivnih stavova prema pripadnicima drugih verskih ispovesti i njihovoj tradiciji i kulturi*» (str.78, italik S.S.), a za drugu:

«Cilj nastave verskog vaspitanja je da prenese deci radosnu vest Božje reči i Božje istine *kao i razvijanje pozitivnih stavova prema pripadnicima drugih verskih ispovesti, njihovoj tradiciji i kulturi*»(79, italik S.S.).

Unutar jedinstvenog stava da se nastava veronauke usmerava prema sopstvenoj doktrini, navedeni primeri za početno oblikovanje duhovnosti u prvom razredu osnovne škole dokazuju: upućivanje na nacionalno, upućivanje na upliv roditelja, upućivanje na svetu knjigu svih (muslimana) kao immanentne komponente duhovnosti deteta.

Ali, primeri protestantskih crkava (brojčano manjih), već u prvom razredu osnovne škole usmeravaju nastavu veronauke i na druge verske zajednice i kulture i tako duhovnost prožimaju sa 'drugima' od samog početka obrazovanja i vaspitanja detetove ličnosti. Možemo se pitati u kojoj meri upućivanje ovakve vrste (ne) doprinosi međureligijskom dijalogu u kasnijim godinama školovanja.

Rodna perspektiva

Rodna perspektiva izostaje u Planu i programu i može se implicitno isčitati mizogin odnos prema ženi, koji se onda eksplicitno može pronaći u tekstovima i fotografijama pojedinih lekcija udžbenika.

Možemo zaključiti da je potrebna detaljnija analiza usvojenih planova i programa za nastavu veronauke u Srbiji, budući da i ovaj kratak pregled može pokazati da neke verske zajednice više od drugih obraćaju pažnju na važnost međureligijskog vaspitanja učenika kao deo duhovnosti u osnovnoj školi, ali da se rodna perspektiva još uvek ni u jednoj nije pokazala važnom da u plan i program bude uključena.

Za razliku od toga, u Građanskom vaspitanju -Saznanje o sebi i drugima se obraća pažnja na različite aspekte drugosti, odnosno različiti oblici diskriminacije drugih, uključujući i rodnu. Cilj nastave «Građansko vaspitanje -Saznanje o sebi i drugima» jeste podsticanje razvoja ličnosti i socijalnog saznanja kod učenika osnovne škole. Ovaj nastavni predmet treba da pruži mogućnost učenicima da postanu aktivni učesnici u procesu obrazovanja i vaspitanja i da izgrade saznanja, umenja, sposobnosti i vrednosti neophodne za formiranje autonomne, komponentne, odgovorne i kreativne ličnosti, otvorene za dogovor i saradnju koja poštuje sebe i druge» (str.84-85). Zajedničko je za oba izborna predmeta da uključuju u cilj nastave 'druge', a oni mogu biti druge vere, druge nacije, druge... Ova dva izborna predmeta trebalo bi da sarađuju upravo na toj komponenti svojih ciljeva. To je rezultat ove uporedne analize planova i programa veronauke i građanskog vaspitanja za prvi razred osnovne škole, koju smo uradili kao primer za jednu ozbiljniju studiju o bliskosti dvaju izbornih predmeta. Ona može da se doradi udruženim snagama onih koji su zaduženi za izvođenje ove dve izborne nastave.

4.3. Rezultati analize udžbenika

Veronauka je jedini predmet u školi čiji je cilj razvoj duhovnosti učenika. U pitanju je sticanje i razvijanje duhovnosti kroz pisanu reč – od teksta u udžbeniku do vere u duhu. S tim u vezi možemo postaviti nekoliko pitanja.

U kojoj meri tekstovi udžbenika (ne) doprinose ostvarivanju osnovnog cilja nastave veronauke?

Koliko način na koji se ti tekstovi metodički predaju (ne) doprinosi razvoju duhovnosti učenika?

Ukoliko nije dobar udžbenik i ukoliko tekstovi u udžbeniku nisu primereni učeniku, da li će se duhovnost formirati?

Zorica Kuburić i Snežana Dačić u priručniku namenjen nastavnicima *Metodika verske nastave* (2004) nalazimo potencijalne odgovore na postavljena pitanja jer autorke govore o raznim aspektima metodike nastave veronauke. Vode računa o međuzavisnosti komponenata takve nastave: broja časova (jedan čas nedeljno), plana ostvarivanja tog časa (uvod, razrada, zaključak), tipa predmeta (izborni); o (ne)korelaciji sadržaja ovog predmeta sa ostalim predmetima sa kojima mogu biti u bliskoj vezi (kao što je maternji jezik i drugi). One međutim ništa ne govore o rodnoj perspektivi u nastavi veronauke kao metodičnog problema.

Pandžo, Amra (2008) u “Priručnik za nastavnice i nastavnike islamske vjeronauke o mirovnoj dimenziji islama” daje primer kako se može konkretno izvoditi nastava sa fokusom na rodnoj dimenziji i međureligijskom upoznavanju ([ovde skenirati nastavni listić Muslimanka danas](#))

Ove dve knjige su za sada jedini priručnici namenjeni nastavi veronauke, ali bi ih moralo biti više.

Analiza prvog teksta u prvom razredu pravoslavnog katehizisa.

Osnovni tekst koji piše autor udžbenika. Odmah dodajemo da u ovom, ali i u drugim tekstovima, nema drugih autora sem teksta autora udžbenika, za razliku od katoličkog udžbenika veronauke u kojem se već u prvom razredu uvode citati iz svetog pisma, odnosno u islamskoj veronauci iz Kur'ana i time usmeravaju učenici na razlikovanje teksta autora udžbenika i teksta iz svetih knjiga.

Autor daje naslov tekstu shodno predloženom planu i programu za dati razred. Na primer, u pravoslavnom katehizisu za prvi razred ukupno je 11 lekcija na 32 strane: "Ljubav", "Bog Otac nas sve vidi i voli u Hristu", "Crkva je telo Hristovo", "Adam", "Sebičnost je

greh", "Darovanje", "Krštenje", "Zajednica", "Pričešće", "Liturgija", i "Izvor našeg života". Svako poglavlje zamišljeno je tako da predstavlja jedno slovo, i kroz kraću priču objašnjava određeni pojam (Udžbenik je ilustrovala Milica Simojlović). Iza osnovnog naslovljenog teksta sledi didaktički deo podeljen u 3 osnovne celine: pouka o veri, pitanja, predlog da se nešto uradi (nacrti i sl.).

([ovde jedna skenirana stranica prve lekcije](#))

Pouka o veri uglavnom sadrži tekst koji bi trebalo učenici dobro da zapamte, po mogućnosti da nauče napamet. Evo prvi tekst u prvom razredu.[ovde skenirati](#) (to je inače vreme kada učenici uče da čitaju izolovana slova, zatim ih kombinuju u reči od 2 sloga, kasnije i u reči sa tri sloga).

LJUBAV

Mama je malom Bogoljubu za Vaskrs poklonila ptičicu. Bogoljub se mnogo obradovao daru. Ni sam nije znao zašto se toliko raduje. Imao je Bogoljub mnogo igračkaka i sve su mu one bile drage, ali je ovu ptičicu posebno zavoleo. Biće da je to stoga što je živa. Doduše, kad god bi se igrao sa drugovima, on je i igračke nekako gledao kao da su žive. Na kraju je razumeo: ptičica mu je bila posebno draga zato što mu je nju poklonila mama. A on mamu mnogo voli.

Bogoljub je sa ptičicom, koju je nazvao Kića, ostvario pravu zajednicu. Hranio je i brinuo se o njoj - da bude čista, da se zimi ne prehladi... Ili da je ne bi, kojim slučajem, dohvatila maca... I ptičica je posebno volela malog Bogoljuba. Kad bi se Bogoljub vratio kući iz škole, ona bi tako veselo čavrljala. Sletela bi mu na rame, stavila mu svoj kljunić u uho i milo mrmorila kao da mu priča nešto posebno, nešto što nije želela da drugi čuju.

Jednog dana mali Bogoljub se vrati iz škole. Uđe u kuću, ali ne ču svog prijatelja Kiću. Uđe u sobu, ali Kiće nema. Vidi on: kavez otvoren, prozor otvoren, a ptičice nema u sobi. Dugo je Bogoljub tražio svog Kiću. Pošto ga ne nađe, zaplaka.

Malo kasnije otac i majka se vratiše kući i zatekoše malog Bogoljuba kako plače za nestalim Kićom. Tešili su ga i obećavali mu da će mu već sutradan kupiti drugu ptičicu, lepšu nego što je bio Kića. Ali, mali Bogoljub nije hteo drugu. Tugovao je on za svojim Kićom i hteo je da mu vrata njega, samo njega. Mama i tata su mu govorili da to nije moguće i da jedino mogu da mu nabave drugu ptičicu.

- Mali Kića je sada sigurno sa drugovima. I njemu je teško bez tebe, ali on je ipak ptičica i treba da bude tamo gde su ostale ptice. No, on tebe neće zaboraviti, a nećeš ni ti njega - govorili su tata i mama malom Bogoljubu.

- Kada tu drugu ptičicu zavoliš - govorili su - i ona će biti tvoj najmiliji Kića. Ljubav nam donosi radost. Ona čini da ljudi i priroda oko nas budu jedinstveni i neponovljivi.

Ovo poslednje je mali Bogoljub razumeo, jer je on svojom ljubavlju činio da sve njegove igračke budu žive, ali nije mogao da razume zašto Kiću ne može da zameni ni jedna druga ptičica.

Biće da je zbog toga što je on svoga Kiću mnogo voleo.

A i Kića njega.

Mali Bogoljub se na kraju ipak utešio kad su mu tata i mama kazali da je Kića svakako živ i da je sigurno srećan jer je sa svojim drugovima. Zbog toga je Bogoljub kad god su dolazile druge ptičice u njihovu baštu ispred kuće, tu među njima video i svog Kiću. Ili mu se bar tako činilo? Ne zna. No, od tada je Bogoljub voleo i pazio sve ptičice, jer su sve one postale njegove.

POUKE O VERI

Ljubavlju možemo da saznamo ono što ne možemo razumom i drugim čulima. Prirodu koja nas okružuje, i, posebno, ljude najbolje poznajemo kad ih zavolimo, odnosno kad stupimo sa njima u zajednicu ljubavi. Boga, pak ne možemo otkriti nikako, niti razumom, niti gledanjem - nego jedino ljubavlju. Jer, Boga nijedan čovek nikada nije video. Sin Božiji koji je postao čovek, Isus Hristos, otkrio je ljudima Boga. Kad zavolimo drugog čoveka, tada otkrivamo i Boga u njemu.

PITANJA

Šta je ljubav?

Kako nam izgleda priroda kad je volimo?

Da li možemo da volimo prirodu a da ne volimo nijednog čoveka?

Kako se osećaš kad si sam, a kako kad si zajedno sa onima koje voliš i koji tebe vole?

Nacrtaj ono što najviše voliš.

Analiza osnovnog teksta lekcije: tekstualna kohezija, rečenice i reči

Osnovni tekst je rastavljen na rečenice i u svakoj je izračunat broj reči. Ukupan broj reči u jednoj rečenici (boldom istaknut broj na početku rečenice) deli se sa brojem rečenica (37) i dobija se prosečna dužina rečenice za prvu lekciju (17,2 reči).

8 Mama je malom Bogoljubu za Vaskrs poklonila ptičicu.

5. Bogoljub se mnogo obradovao daru.

8 Ni sam nije znao zašto se toliko raduje.

18 Imao je Bogoljub mnogo igračaka i sve su mu one bile drage, ali je ovu ptičicu posebno zavoleo.

8 Biće da je to stoga što je živa.

18 Doduše, kad god bi se igrao sa drugovima, on je i igračke nekako gledao kao da su žive.

17 Na kraju je razumeo: ptičica mu je bila posebno draga zato što mu je nju poklonila mama.

5 A on mamu mnogo voli.

11 Bogoljub je sa ptičicom, koju je nazvao Kića, ostvario pravu zajednicu.

15 Hranio je i brinuo se o njoj - da bude čista, da se zimi ne prehladi...

9 Ili da je ne bi, kojim slučajem, dohvatila maca...

7 I ptičica je posebno volela malog Bogoljuba.

13 Kad bi se Bogoljub vratio kući iz škole, ona bi tako veselo čavrljala.

27 Sletela bi mu na rame, stavila mu svoj kljunić u uho i milo mrmorila kao da mu priča nešto posebno, nešto što nije želela da drugi čuju.

8 Jednog dana mali Bogoljub se vrati iz škole.

9 Uđe u kuću, ali ne ču svog prijatelja Kiću.

6 Uđe u sobu, ali Kiće nema.

11 Vidi on: kavez otvoren, prozor otvoren, a ptičice nema u sobi.

6 Dugo je Bogoljub tražio svog Kiću.

5 Pošto ga ne nađe, zaplaka.

17 Malo kasnije otac i majka se vratiše kući i zatekoše malog Bogoljuba kako plače za nestalim Kićom.

20 Tešili su ga i obećavali mu da će mu već sutradan kupiti drugu ptičicu, lepšu nego što je bio Kića.

6 Ali, mali Bogoljub nije hteo drugu.

15 Tugovao je on za svojim Kićom i hteo je da mu vrata njega, samo njega.

19 Mama i tata su mu govorili da to nije moguće i da jedino mogu da mu nabave drugu ptičicu.

7 Mali Kića je sada sigurno sa drugovima.

20 I njemu je teško bez tebe, ali on je ipak ptičica i treba da bude tamo gde su ostale ptice.

17 No, on tebe neće zaboraviti, a nećeš ni ti njega - govorili su **tata i mama** malom Bogoljubu.

14. Kada tu drugu ptičicu zavoliš - govorili su - i ona će biti tvoj najmiliji Kića.

4 Ljubav nam donosi radost.

12 Ona čini da ljudi i priroda oko nas budu jedinstveni i neponovljivi.

33 Ovo poslednje je mali Bogoljub razumeo, jer je on svojom ljubavlju činio da sve njegove

igračke budu žive, ali nije mogao da razume zašto Kiću ne može da zameni ni jedna druga ptičica.

12 Biće da je zbog toga što je on svoga Kiću mnogo voleo.

4 A i Kića njega.

29 Mali Bogoljub se na kraju ipak utešio kad su mu tata i mama kazali da je Kića svakako živ i da je sigurno srećan jer je sa svojim drugovima.

22 Zbog toga je Bogoljub kad god su dolazile druge ptičice u njihovu baštu ispred kuće, tu među njima video i svog Kiću.

6 Ili mu se bar tako činilo?

2 Ne zna.

16 No, od tada je Bogoljub voleo i pazio sve ptičice, jer su sve one postale njegove.

Tekst ima 3 osnovne celine: radost deteta zbog ptice, gubitak ptice, pouka o ljubavi. Tekst je predugačak, kompleksan za dete koje tek počinje da se opismenjuje u prvom razredu. Broj reči i dužina rečenica u ovoj lekciji veća je od onoga što je jezičko znanje prvaka o čitanju teksta. Zaključujemo da su za čitanje ove rečenice neprilagođene uzrastu i kognitivnim sposobnostima deteta da iz takvih rečenica uhvati smisao i da onda iz njega pretoči u sopstveno jezičko i versko iskustvo da dogradi učinak koji je tekstom predviđen.

Analiza didaktičkog dela lekcije

Pouku o veri. Analiziramo na isti način: ukupan broj rečenica (6), podelimo sa brojem reči (73) i zaključujemo da je prosečna dužina rečenice 12,1 reči. Prema normativima za uzrast 6-7 godina, dužina rečenice ne bi trebalo da bude duža od 6-8 reči (Ivan Ivić, 2008, str.).

Sada analiziramo sadržaj pouke o veri. Da li je i na koji način pouka u vezi sa osnovnim tekstom. Konstatujemo da ta dva teksta nemaju neposrednu vezu, i da je u tekstu pouke dat onaj sadržaj koji bi učenici morali znati kao versku istinu ili istinu u dogmatskom shvatanju sopstvene vere:

12 Ljubavlju možemo da saznamo ono što ne možemo razumom i drugim čulima.

20 Prirodu koja nas okružuje, i, posebno, ljude najbolje poznajemo kad ih zavolimo, odnosno kad stupimo sa njima u zajednicu ljubavi.

13 Boga, pak ne možemo otkriti nikako, niti razumom, niti gledanjem - nego jedino ljubavlju.

7 Jer, Boga nijedan čovek nikada nije video.

12 Sin Božiji koji je postao čovek, Isus Hristos, otkrio je ljudima Boga.

9 Kad zavolimo drugog čoveka, tada otkrivamo i Boga u njemu.

Obeležila sam reči za koje procenjujem da deca uzrasta 6-7 godine u tom mesecu prvog razreda ne poznaje značenje: *Bog, razum, zajednica ljubavi, Sin Božji*, pa im je teško da shvate značenje rečenice: Kad zavolimo drugog čoveka, tada otkrivamo i Boga u njemu.

Detetu ostaje jedino da mu roditelji čitaju tekst i da ono ponavljajući ga više puta nauči napamet ono što je pouka o veri i po principu imitacije upotrebi napamet naučenu rečenicu u nekom kontekstu.

Pitanja. Na kraju na isti način izračunamo dužinu pitanja: broj reči u rečenici i upoređujemo u kojem su odnosu pitanja i osnovni tekst.

3 Šta je ljubav?

7 Kako nam izgleda priroda kad je volimo?

12 Da li možemo da volimo prirodu, a da ne volimo nijednog čoveka?

19 Kako se osećaš kad si sam, a kako kad si zajedno sa onima koje voliš i koji tebe vole?

Pitanja jesu u odnosu na osnovni tekst, ali detetu uzrasta 6-7 godina nije jednostavno da odgovori na njih. Poslednje pitanje sadrži dva pitanja, što metodološki nije uredu za ovaj uzrast, jer je preporučljivo za ovaj uzrast postaviti samo jedno pitanje.

1. Kako se osećaš kad si sam?

2. Kako se osećas kad si zajedno sa onima koje voliš?

U analizu možemo uključiti i veličinu slova i konstatovati da su ona sitna u odnosu na ono što dete ovog uzrasta može da prepozna kao slovo unutar reči. Nadalje, u analizu možemo uvesti i interpunkciju teksta: upotrebljeni su tačka, zarez, crta, dve tačke, elementi interpunkcije koji su prema planu i programu za maternji jezik predviđene da se uče i usvajaju na kasnije uzrastu. U programu za maternji jezik crta i dve tačke ne koriste se na ovom uzrastu nego mnogo kasnije u nastavi maternjeg jezika.

Ako pogledamo tipove rečenica vidimo da su složene i to zavisno složene, kao što su relativna i odnosna, koje se u tekstovima za prvi razred i ne pojavljuju, zatim umetnute rečenice i sl. Zaključujemo da je sintaksički i interpunkcijski tekst težak za uzrast kojem je namenjen, kao i u upotrebi veličine slova.

Povezanost neverbalnih i verbalnih informacija u tekstu. Pogledajmo sada povezanost teksta i slike koja je uz njega. Pitanja nemaju nikakve vez sa slikom. Na nije niti funkcionalna uz tekst jer se autor ne poziva na nju. Nego na kraju daje instrukciju za slobodan odabir aktivnosti: Nacrtaj ono što najviše voliš.

Ukratko, didaktički posmatrano, delovi lekcije nisu funkcionalno povezani kako bi zakrepili znanje učenika kroz stepenasto vođenje od teksta ka pitanjima o tekstu i povezivanje teksta sa onim što je neverbalni materijal: slika. Sva ova primećena pitanja recenzenti bi morali primetiti.

Dodajmo još da u tekstu postoje reči za koje procenjujemo da značenje nije deci toga uzrasta najjasnije.

4.2.2 Analiza najčešće upotrebljenih reči u tekstu

Frekvencijski rečnik udžbenika. Najfrekventnije reči su u udžbeniku za prvi razred pravoslavne veronauke (ali i za drugi i treći) one reči kojima se zakrepljuje autoritet vere, što je očekivano (Isus, Bog), ali i autoriteti u crkvi, (sveštenik, episkop), što je manje očekivano (**videti rečnik u prilogu**).

Odabrali smo ovaj tip analize teksta da pokažemo u kojoj meri veronauka razvija kritičko mišljenje kod učenika. Ovakvim didaktičkim oformljavanjem pojedinih lekcija udžbenika ne doprinosi se opštem cilju obrazovanja, pa i cilju dobrog udžbenika - razvoju kritičkog mišljenja. Zadatak je učenika da napamet nauči odgovore na data pitanja i tako, imitirajući već dato i rečeno treba da razvija svoju duhovnost, a ne kreiranjem, još manje kritičkim promišljanjem onoga što je u pitanju. Ovaj nalaz u 2008. godini u saglasnosti je sa onim objavljenim pre deceniju i više. Kao da se ništa u ovoj literaturi ne menja.

Rodna i međureligijska perspektiva

Primeri za produblјivanje rodnih razlika.

- Do sada su detaljno pokazani u radovima Zilke Spahić Šiljak za islamsku (2008), Jane Baćević (2004) za pravoslavnu pa ću samo nekoliko primera navesti ovde na tekstovima, slikama, u didaktičkom materijalu. Na primer, u tekstu se ne pojavljuje reč devojčica ili učenica, od članova porodice (majka, otac, deda, baba, ćerka, sin), dominiraju *sin* i *otac*, za žensku osobi se pre može reći da je odsutna nego da je prisutna u tekstu ovih udžbenika.

Primer lekcije o stvaranju u pravoslavnom katehizisu dobro pokazuje odstranjivanje žene iz procesa božje promisli i stvaranja.

Jedan od zadataka verske nastave jeste razvijanje ljubavi prema drugima, to je osnov i hrišćanske i islamske vere, a taj neko drugi može biti druge vere. Ali, na primer, u lekciji za četvrti razred srednje škole je jedna pod nazivom “Neke razlike između rimokatoličkog i pravoslavnog ustrojstva Crkve”, u kojoj se, pored nekih poluistina, tekst završava rečenicom: “Potrebno je da se celokupna struktura Rimokatoličke crkve uskladi sa onom koja je bila i pre šizme, a koju još uvek ćuva Pravoslavna crkva.” Rečenica je pre poziv na nesaradnju nego na ljubav!!

Kako se ova lekcija može uraditi? Može tako da se pokaže koliko zajedničkog imaju dve sestriinske crkve, a to je sadržano u verovanju koje svi vernici svaki put govore kad su na svetoj službi božjoj.

Udžbenici veronauke ne doprinose razvoju kritičkog mišljenja, pre svega kada je reč o rodnoj dimenziji i o međureligijskom dijalogu. Metodološki se to vidi, na primer, u pitanjima i davanju gotovih odgovorima koje učenici treba da nauče napamet (IV razred, katolički vjeronauk):

Gdje nam daje Isus snagu Duha Svojega, kojega je pridobio svojom smrću?

Isus nam daje snagu Duha Svojega, kojega je pridobio svojom srmću, u krštenju.

Rodni stereotipi

Jana Bačević (2004) analizirala je prikazivanje rodnih odnosa kroz način na koji se tretiraju ključne kategorije (ljubav, Bog, muškarac, žena, porodica itd.). Rezultati pokazuju da udžbenici reprodukuju jednu stereotipnu i patrijarhalizovanu sliku sveta.

Ovim rezultatima dodajemo potvrdu analizom teksta, pre svega načina na koji se ostvaruje komunikacija sagovornika u odabranim tekstovima. Primer uzimamo iz drugog razreda za pravoslavnu veronauku.

U analizi udžbenika srpskog jezika pokazano je da se ne odstupa od osnovnog tradicionalnog modela kada je u pitanju društvena uloga (Saša Glamoak i Jelena Stefanović, 2008).

U analizi udžbenika veronauke za srednje teološke škole u Hrvatskoj, Svenka Savić (199 ?) uočava osnovnu tendenciju koja će se pokazati i u sadašnjim udžbenicima, a to je da se doprinos žena razvoju duhovnosti svesno i podsvesno uklanja iz javne sfere. Pokazuje da u celom udžbeniku (to je bilo dvanaesto izdanje) pominju se samo 3 žene: Marija, Isusova majka, sv. Tereza od Avila i kraljica Jelena. Pa i kada su žene odabrane za udžbenik, kao što su ove tri, onda se neverbalnim sredstvima i one umanjuju. Na primer, autori udžbenika su primenili pravilo da u udžbeniku sva imena ličnosti navode boldom kako bi učenicima skrenuli pažnju na njihovu važnost. navodeći ime sv. Tereze od Avila, ova postupak je izostao, pa će i njeno ime izostati iz zapamćenog materijala učenika.

U analiziranim pravoslavnim udžbenicima veronauke osnovni je pristup autora da izostave ženu iz Božijeg stvaranja. Ta osnovna ideja se na različite verbalne i neverbalne načine dosledno ostvaruje u lekcijama u kojima je takav sadržaj. Ovde navodimo samo nekoliko primera.

U drugom razredu je tekst pod nazivom BOG U KOGA VERUJEMO JE OTAC. Autor dosledno koristi glagol *roditi* za muškarca, a ovaj glagol je uvek povezan sa ženom. U tekstu otac objašnjava sinu:

Bog nas nije rodio da bi nam bio Otac;

Ti si samo Milici i meni otac zato što si nas rodio.

Mi zovemo Boga Ocem, zato što je On Otac Isusa Hrista, koga je rodio.

Mi ne zovemo naše roditelje očevima samo zbog toga što su nas rodili, nego, pre svega, zato što ih volimo.

Eto, na primer, tvoga druga Gorana usvojio je moj prijatelj Bogoljub, nije ga, dakle, rodio.

Autor nadalje objašnjava zato je to važno znati ko te je rodio jer «To označava odnos ljubavi koji nas dvojica imamo», navodi autor. Majka, žena, potpuno je isključena iz roditeljske ljubavi, kao što je isključena i iz božjeg stvaranja. Ona je samo implicitno prisutna u objašnjavanju ljubavi.

Autor nadalje isključuju majku i iz mnogo važnijeg prostora, a to je liturgija. Dalje u tekstu navodi:

To znači da mi živimo u zajednici u kojoj je Bog naš Otac, a mi njegovi *sinovi*.

Tu svoju zajednicu s Bogom mi ostvarujemo na Liturgiji.

Nema kćeri niti majki u objašnjavanju ljubavi božje.

U ovoj lekciji, i dosledno u onim a koje su date u obliku razgovora starijih sa decom preslikava se osnovni patrijarhalni model komunikacije samo sa istopolnim partnerima: žensko-žensko i muško-muško, kada se prenosi iskustvo i znanje starijih mlađima. Tako u prvoj lekciji razgovara baka sa unukom, a u drugoj lekciji otac sa sinom (videti osnovna obeležja patrijarhalni uloga u pravoslavlju kod Miloš Bandić, 199 ??) i poslovice Žarko Trebješanin, 199).

pod nazivom BOG U KOGA VERUJEMO JE OTAC.

Radomir, Miličin brat, malo je stariji od Milice. I on je u nedelju bio na Liturgiji s mamom i tatom. Doduše, ne prvi put kao Milica, ali i on mnogo šta ima da pita u vezi sa Liturgijom. Stoji u bašti pored oca koji okopava korov oko cveća i jabuka i pita ga:

- Tata, zašto vladika, kad se u Crkvi molimo Bogu, kaže Bogu: Oče? Je li zaista Bog vladici i nama Otac?

Otac podiže glavu i reče: - Da, Bog je Otac svima nama u Crkvi. - Ali, kako? pita Radomir. Bog nas nije rodio da bi nam bio Otac.

Ti si samo Milici i meni otac zato što si nas rodio. Zbog toga moj drug Pavle tebe ne zove tata, već čika Blagoje.

- Imaš pravo, sine, - odgovori otac. - No Bog, takođe, ima Sina, Isusa Hrista, pa je zato i On Otac. Mi zovemo Boga Ocem, zato što je On Otac Isusa Hrista, koga je rodio, što nam je otkrio sam Isus Hristos. Međutim, to što mi zovemo Boga Ocem nije samo zbog toga što On ima Sina, već zato što ga i mi volimo i želimo da i nama bude Otac. Isus Hristos, takođe, zove Boga Ocem ne samo zato što mu je On Otac po prirodi, već i zbog toga što on njega najviše voli.

- Vidiš - nastavlja otaca - mi ne zovemo naše roditelje očevima samo zbog toga što su nas rodili, nego, pre svega, zato što ih volimo. Eto, na primer, tvoga druga Gorana usvojio je moj prijatelj Bogoljub, nije ga, dakle, rodio. No, on Gorana zove svojim sinom i on mu jeste sin zato što ga voli. A i Goran nega voli i zato ga zove ocem. Dakle, to što ja tebe zovem sinom nije samo po prirodi. To označava odnos ljubavi koji nas dvojica imamo.

Slično tome i mi u Crkvi zovemo Boga Ocem zato što ga volimo i što želimo da nam je Otac. To znači da mi živimo u zajednici u kojoj je Bog naš Otac, a mi njegovi sinovi. Tu svoju zajednicu s Bogom mi ostvarujemo na Liturgiji. To nam je omogućio Isus Hristos.

Kad nedeljom požurimo svi u Crkvu, time pokazujemo ljubav prema Bogu i želju da se s njim sretnemo i vidimo, kao sa najdražim prijateljem koga dugo nismo videli i sa kojim smo zakazali sastanak na jednom određenom mestu, u određeno vreme. I zato gledamo da ne zakasnimo na Liturgiju, odnosno na sastanak s Bogom Ocem, jer bi to moglo značiti da nam baš i nije mnogo stalo do njega.

Udžbenika veronauke za I razred osnovne škole na romskom jeziku

U 2002. godini štampan je udžbenik veronauke na romskom jeziku za I razred osnovne škole koji je prevod pravoslavnog udžbenika za I razred (koji smo ovde detaljnije analizirali) na gurbetskom dijalektu, što znači da je namenjen uglavnom romskoj deci u Vojvodini i severnoj Srbiji. Pretpostavka je sinoda i Zavoda da su većina romske dece u Srbiji pravoslavne veroispovesti, i da za onu manjinu koja pripada drugim verskim zajednicama (katolička, protestantske islamska) romska deca treba da se pridruže tim grupama na nastavi veronauku/1/. U praksi je mnogo različitih slučajeva, od kojih ovde navodimo samo nekoliko.

1 Romska deca, mada rođena u Vojvodini, njihovi roditelji su rasejana lica sa Kosova i verski se opredeljuju za islam. Takva romska deca slušaju nastavu na srpskom jeziku (predmeti kao što su: srpski jezik, matematika, poznavanje prirode), imaju izborni predmet na romskom jeziku i izborni predmet islamska veronauka. Udžbenik za I razred za pravoslavnu i islamsku veronauku je ćirilicom pisan (videti kopirane stranice) tekst

arapskih reči verskog sadržaja. Za katoličku decu koja slušaju u I razredu nastavu na srpskom jeziku, postoji udžbenika za I razred na latinici. Poznato je da se latinica uči u II razredu prema postojećem planu i programu. Primere navodimo da pokažemo kompleksnost jezičko-nastavne problematike kada je veronauka u pitanju, što pitanje romske dece dobro pokazuju..

Primer iz

Kritička analiza ovog udžbenika, pored sadržaja, neverbalne sfere, odnosi se i na način na koji se ovaj udžbenik (ne) koristi u praksi. Ukupno je odštampano 2000. primeraka u 2002. godini i do danas izdanje nije ponovljeno, što svedoči da se udžbenik ne primenjuje u nastavi i da štampanje ovog udžbenika ima više političku pozadinu – da je za romsku decu nešto važno urađeno sa stanovišta vođenja računa o razvoju njihove duhovnosti na njihovom maternjem jeziku. Upravo je dobijen suprotan podataka, a to je, da romska deca stiču duhovnost na njima nematernjem jeziku i da im, po svemu sudeći, to ne pada teško. Tako se ovim podatkom razbija stereotip da se duhovnost vezuje za naciju i za maternji jezik.

U tekstu reč SLUŽBA tri puta se pojavljuje malim početnim slovom, a jednom velikim početnim slovom, nadalje reč NJEGA se 11 puta pojavljuje početnim malim slovom, a samo jednom velikim.

Napomena: Upotreba velikog slova za zamenice kada označavaju, Boga, Sina, Duha nije uobičajena u ovom razredu.

4.3 Rodna i međureligijska perspektiva: analiza islamskih udžbenika veronauke

Zilka Šiljak (2008) je u tekstu “Analiza predstavljanja žena u školi: udžbenici veronauke u Bosni i Hercegovini analizirala iste udžbenike koje smo odabrali u ovom projektu za prva četiri razreda osnovne škole (Hazema Ništović et. al, 2003; Hazema Ništović , 2003; Refik Častić i Omer Štulanović, 2003; Refik Čatić, 2005). Zaključuje da udžbenici preslikavaju patrijarhalne vrednosti i uloge muškarca i žene u društvu u ovaj vid verske

nastave u školi. U lekciji DUŽNOSTI PREMA PORODICI u udžbeniku prvog razreda učenici čitaju:

“Porodica na okupu: mama babo, nana, dedo, mlađi brat u bešici. Odrasliji dječak, stariji brat i starija sestra. Svako radi svoj posao. Nana uspavljuje dijete. Babo uči Kur'an, dedo i stariji brat klanjaju, mama i Suada peru suđe, starija sestra čita knjigu. Suadina kuća je puna ljubavi i rada.”

Vidimo da su zaduženi za molitvu muškarci, mama i Suada peru suđe.

Što se tiče rodne perspektive zaključuje da se prikazuju aktivnosti žena koja u društvu imaju inferiornije pozicije, uglavnom uslužna zanimanja kojima se obezbeđuje život zajednice u celini ili njenih muških predstavnika. Konstatuje stereotipno prikazivanje žene u tekstovima i didaktičkoj aparaturi.

Autorka nije posebnu pažnju obratila i na mogućnosti za međuerski dijalog, pa mogu samo dodati da su u ovim udžbenicima eksplicitna učenja da se moramo odricati od svoga u ime drugih, implicitno se podrazumeva da su ti druge vere (mada ne mora biti).

Tekstovi u udžbenicima veronauke su uglavnom prilagođen uzrastu učenika u tom smislu da su tekstovi kratki i jednostavno pisani, kako to odgovara bukvaru ili prvog čitanci, na primer u prvom razredu osnovne škole,

(ovde skenirati jednu stranicu iz I razreda)

Tip oformljavanja teksta je u saglasnosti sa onim što učenici uče na časovima maternjeg jezika na tom uzrastu. Međutim, ostaju otvorena metodološka pitanja kad se uzmu u obzir pismo kojim su pisani tekstovi u prvom i drugom razredu: ćirilično pismo (početno pismo za učenike prvog razreda u Republici Srbiji), ali su reči iz arapskog inventara , što može biti problem za učenike, tim pre što su neke izreke i na originalnom arapskom pismu.

Kad je reč o rodnoj perspektivi u ovim udžbenicima možemo zaključiti da su ponovljeni stereotipi vezanu za devojčice i dečake. Devojčice su obučene prema zahtevima vere: pokrivene glave, dugih rukava, duge suknje..

6.0 Zaključak

Cilj istraživanja je bio da utvrdimo u kojoj meri je kao komponenta duhovnosti prisutna rodna i međureligijska perspektiva u udžbenicima veronauke u osnovnim (i srednjim) školama u Srbiji koje je za upotrebu odobrilo Ministarstvo prosvete, a štampalo državno izdavačko preduzeće Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva tokom poslednje decenije.

Ukupno je analizirano 21 udžbenik u proseku 100 stranica obima, što iznosi 2100 stranica analiziranog teksta (uključujući i vankstovne delove, kao što su fotografije, slike, crteži i sl.). Po obimu analiziranih udžbenika ovo je najobimnije koje je do sada obavljeno u regionu (bivšeg srpskohrvatskog govornog područja) sa fokusom na rodnu i međureligijsku perspektivu.

Opšti je zaključak da udžbenici veronauke za sve tri verske zajednice na tri jezika (srpski, hrvatski, bošnjački) održavaju i zakrepljuju rodne stereotipe i rodne uloga patrijarhalnog muškarca i žene. Podatak je u saglasnosti sa istraživanjima drugih autorki (Zilka Šiljak, 2008).

Mada ima implicitnih uputstava da se drugi moraju ljubiti jer tako svete knjige tvrde, nema eksplicitnih uputstava da se to čini onima koju su druge vere, za tri analizirane vere.

Otvorena pitanja standardizacije srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika i ovde se prelamaju u nedoslednostima, što može biti važno za učenike koji tek ovladavaju procesima opismenjavanja i čitanja teksta. Pojava u ovom istraživanju je uočena, ali je treba dalje razvijati.

Preporuke

U želji da promoviramo opšte priznato pravo na slobodu veroispovesti i vere u kontekstu mnogo različitih nivoa i disciplina obrazovanja, mi smo svesni čestih nedostataka i pogrešne upotrebe religijskog obrazovanja, ali smo svesni i toga da religijsko obrazovanje ima veliki potencijal u sprečavanju netolerancije i diskriminacije zasnovane na religiji ili veri. Razlikujemo sledeće:

- a) učenje o religiji koje sprovode religijske ustanove ili pojedinci;
- b) učenje o religijama koje sprovode oni koji traže objektivnosti i osetljivost ili tvrde da ih imaju;
- c) učenje religija ili religijskih zajednica o tradicijama, vrednostima i ciljevima.

Sledeći principi i predlozi su pokušaj da se razmotri jedan od ovih procesa ili svi procesi učenja i predavanja bez izdvajanja ijednog procesa kao naročito problematičnog ili naročito obećavajućeg; oni nam se čine komplementarnima čak i ako ne mogu uvek da se odvijaju istovremeno.

1. Principi

1. Obrazovanje vidimo kao način služenja zajednici i kontrolisanja potencijala svakog učenika tako da može da nađe samoispunjenje dok doprinosi društvu u kome se razlike poštuju, a konflikt može da bude razrešen.
2. Učeći druge o našim religijskim tradicijama i sistemima verovanja koji su povezani sa našim vlastitim verama kao i sa tuđima, treba da pokušamo da se usredsredimo na naše vlastite kao vredne i smislene same po sebi bez pokušavanja da vrednujemo tradicije i sisteme verovanja drugih.
3. Priznajemo da samorazumevanje nije kompletno bez sposobnosti da pokušamo da razumemo druge. Religijsko obrazovanje i učenje o religiji moraju da uključuju i posvećenost razumevanju tradicija drugih koji sa nama dele zajednički prostor.
4. Učeći o drugim religijama treba da težimo da to radimo na način koji je prepoznatljiv samim vernicima tih religija i da sa njima komuniciramo uz poštovanje koje i sami želimo da dobijemo.
5. U svakom učenju koje ima veze sa religijom treba da pokušamo da kombinujemo vrednost kritičkog ispitivanja i poštovanje slobode veroispovesti sa poštovanjem prema religiji i/ili sistemima verovanja.

6. Svako učenje mora da stvara poštovanje prema ljudima i njihovim neotuđivim ljudskim pravima, kao i prema zajednicama u kojima se nalaze, što mora da bude praćeno odgovornošću za našu fizičku okolinu.

7. Treba da kreativno balansiramo znatiželju učenika i poštovanje religijskih ubeđenja roditelja u razvoju školskih planova i programa.

2. Predlozi

1. Čak i kada se učenje o religiji zasniva na vlastitoj veri, treba da

1. skrenemo pažnju na širi kontekst religijskog pluralizma,

2. podstičemo susrete i posete ljudi različitih vera,

3. pobrinemo se da se udžbenici biraju i prave u skladu sa principima poštovanja i tolerancije,

4. promovišemo aktivizam i igranje uloga u kojima jedna grupa vernika radi na pitanjima ljudskih prava druge grupe,

5. sastavimo raznovrsnu listu najboljih praktičnih strategija, ili modela gde religijske figure/zajednice ili institucije rade na promovisanju slobode veroispovesti, međuverke solidarnosti i obrazovne otvorenosti,

6. uključimo raznovrsnost u sadržaj kao i u načine učenja.

(na primer, više učitelja treba da predaje kurs o varijetetu u rodu i religiji)

7. podstičemo javne sastanke radi susreta i dijaloga,

8. odemo dalje od pisane reči u promovisanju slobode veroispovesti tako što kritički koristimo audio i vizuelne medije,

9. razvijemo sveobuhvatan pristup religijskom pluralizmu uključivanjem svih učesnika kao što su roditelji, nastavnici, građansko društvo i vlade,

10. shvatimo ozbiljno potrebu da se obučavaju u kontinuitetu nastavnici po pitanju osetljivog i relevantnog predstavljanja sebe i drugih (obuka u nastavi),

11. prilagodimo se različitim nivoima i različitim sposobnostima: da se pobrinemo da obrazovanje nastavnika bude dostupno i adekvatno, uvek imajući na umu surovu realnost u kojoj postoji siromaštvo i uskraćenost,

12. podstičemo inicijative koje pokreću i osposobljavaju žene za rukovođenje u obrazovanju i drugim sferama.

Literatura

- Andrić, Dragan (2008), Duhovno društvo ljubavi, Word, Beograd.
- Andžanović, Milan (2008), Funkcionalno opterećenje sufiksa za obeležavanje osoba, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Baćevec, Janja (2004), Rodni stereotipi i politika obrazovanja: primer srpsko-pravoslavnih verskih udžbenika, Angela Peseka ur. Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji, Fondacija Heinrich Boll, Kultura Kontakt Austria, Sarajevo, 69-79.
- Bandić, Miloš (199 ??), Carstvo nebesko carstvo zemaljsko,
- Baranović, Branislava (2000), Slika žene u udžbenicima književnosti, Institut za istraživanje, Zagreb,
- Branković, Biljana (2005), “Škola za jednakost”: prvi korak ka integraciji pitanja roda/gender u nastavne programe za učenike i nastavnike srednjih škola u Srbiji, Centar za ženske studije i istraživanja roda, Beograd (rukopis).
- Čatić, Refik i Omer Štulanović (2005), Vjeronauk za treći razred, Sarajevo, El-Kaleh.
- Čatić, Refik (2003), Vjeronauk za četvrti razred, Sarajevo, El-Kalem.
- Grupa autora (2005), Ilmudin za peti razred osnovne škole, Novi Paza, El-Kelimehr
- Ivić, Ivan et al. (2008), Vodič za dobar udžbenik: opšti standardi kvaliteta udžbenika, Platoneum, Novi Sad.
- Klimenkova, Tatjana (2003), Žena kao kulturni fenomen: pogled iz Rusije, Centar za ženske studije, Beograd.
- Kuburić, Zorica i Snežana Dakić (2004), Metodika verske nastave, CEIR , Novi Sad.
- Nišović, Hazema et al. (2003), Vjeronauka za prvi razred, Sarajevo, El-Kalem.
- Nišović, Hazema (2003), Vjeronauk za drugi razred, Sarajevo, El-Kalem.
- Pandžo, Amra ur. (2008), Priručnik za nastavnice i nastavnike islamske vjeronauke o mirovnoj dimenziji islama, Udruženje za dijalog u porodici i društvu, Sarajevo.
- Peseka, Angela ur.(2004), Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji, Fondacija Heinrich Boll, Kultura Kontakt Austria, Sarajevo
- Puhalo, Srđan i Jelena Milinović (2007), Kog su roda čitanke? Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske, Banja Luka.

Svenka Savić (1984), Principi razumevanja novih reči u srpskohrvatskom jeziku kod odraslih i dece starijeg osnovnoškolskog uzrasta, Novi Sad,

Savić, Svenka (1999), Feministička teologija, Futura publikacije, Novi Sad.

Savić, Svenka (2004), Jezik i rod: politički korektan govor s fokusom na seksizam u udžbenicima osnovne i srednje škole, u: *Gender perspektiva u nastavi: Mogućnosti i poticaji*, Fondacija Heinrich Boll, Regionalni ured Sarajevo, Kulturkontakt Austrija, Sarajevo, str. 60 - 68.

Savić, Svenka (2008), Islam...

Savić, Svenka i s. Rebeka Jadranka Anić (2009), Rodna perspektiva u međureligijskom dijalogu u XXI veku, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Stefanović, Jelena i Saša Glamočak (2008), Rod u čitankama i nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi, Hora, Valjevo.

Zilka Spahić-Šiljak, Zilka (2008), The Analysis on Image of Women in the School: Religious Textbooks in Bosnia and Herzegovina, In MORAVCIKOVA, Michaela, GRESKOVA, Lucia (eds.) *Zeny a Nabozenstva (Women and Religions) 2*. Bratislava: Ustav pre vzťahy statu a cirkvi

Trebješanin, Žarko (199), Žena u srpskim narodnim poslovicama, Psihologija, Beograd,

Trbić, Dženena ur. (2007): *Obrazovanje u BIH: čemu učimo djecu*, Fond za otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Ruth Wodak, Ruth 199 ?; Teun Van Dijk, 200 ??).

Napomene

/1/

Projekat je finansirala Ekumenska humanitarna organizacija, a u realizaciji su učestvovali, pored Studija, Udruženje građana Radio Marija iz Novog Sada i Udruženje građana Međureligijski centar iz Beograda.

/2/

Rod je društvena konstrukcija muškosti i ženskosti.

3/

U Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Kosovo, Vojvodina, a uz finansijsku podršku Institut za otvoreno društvo OSI iz Budimpešte) završen je projekat 2007.

/4/

Prema statističkim podacima u Izvršnom veću AP Vojvodine, u školskoj 2008-2009. godini upisano je ukupno 1.068 romske dece, od kojih nastavu na srpskom jeziku sluša 987, na mađarskom 54, na rumunskom 17, na slovačkom 9, na rusinskom 1.

Deca koja se izjašnjavaju da su albanske nacionalne pripadnosti a slušaju nastavu na srpskom jeziku u 1 razredu ukupno je 20. Moguće je da su među njima romska deca sa Kosova, čiji su roditelji doseljeni u Vojvodinu.

/5/

Na svakom primerku svakog razreda na samom početku udžbenika stoji: "Sa blagoslovom Svetog Arhijerejskog Sinoda Srpske Pravoslavne Crkve" (odnosno Msgr. Dr. Janoš Penzes, biskup subotički"), a u dnu iste stranice je informacija da udžbenik odobrava Ministarstvo prosvete.

/6/

Verska nastava se izvodi u Srbiji:

Pravoslavni katehizis (veronauka), Islamska vjeronauka (immuddin), Katolički vjeronauk, Evangeličko-luteranski vjeronauk Slovačke evangeličke crkve a.v., Versko vaspitanje Reformatske hrišćanske crkve, Hrišćanska etika Evangeličke hrišćanske crkve a.v., Veronauka – Judaizam.

/7/

lan i program je donela komisija čiji je sastav članova odgovarao tradicionalnim crkvama i zajednicama (ovde spisak članova komisije.....

/8/

U frekvencijskom rečniku pravoslavnog udžbenika veronauke za prva tri razreda osnovne škole (I. Midić: I razred -2006, izdanje 4; II i III razred 2007- izdanje 4; ---) izostavljeni su iz ovog rečnika sadržaj, impresum, naslovi lekcija, znakovi interpunkcije. Veliko slovo zadržala sam za vlastite imenice (Bogoljub...), zatim za verske termine pisane u tekstu velikim slovom i sve reči koje se odnose na biblijske ličnosti izražene imenicom (Duh, Bog, Otac, Sin...) ili zamenicom (On, Njega...) koje se na iste odnose. Tako su: otac (u značenju termina rodbinskih odnosa) i Otac (Otac Nebeski, Bog), odnosno, on (lična zamenica) i On (kad se odnosi na Isusa).

Reč je ovde definisana kao svaki skup slova koji je odvojen belinom. i u kom isto malo i veliko slovo na početku reči označavaju različita slova. Nadalje, mada je Sin Božji jedan pojam, ovde su to 2 reči: Sin i Božiji. U ovom rečniku kao jedna reč su računati i homonimi, na primer: biće (glagol) i biće (imenica) su jedna reč. Ja sam ih u rečniku razdvojila, ali samo da bih vam ukazala na primer greške. Kompjuterskom procedurom proračunala sam broj pojavljivanja svake reči i poređane abecednim redosledom, pa je onda izračunat ukupan broj reči u tekstu i pojedinačnih.

DODACI 8.3. Spisak recenzenata pravoslavnih i katoličkih udžbenika veronauke
ZAVOD ZA UDŽBENIKE I NASTAVNA SREDSTVA, BEOGRAD

Spisak recenzenata za udžbenike katoličkog vjeronauka za osnovnu školu u Srbiji

Imprimatum Msgr. Dr. Janos Penzes biskup subotički

za 1 razred: Josip Ivanović, Josip Pekanović, Laslo Szungyi

za 2 razred: (neko mi je odneo primerak pa ne mogu da prepisem)

za 3 razred: Josip Ivanović, Oszkar Csizmar, Olga Šram

za 4 razred: Josip Ivanović, Oszkar Csizmar, Olga Šram

za 5 razred: Josip Ivanović, Oszkar Csizmar, Olga Šram

za 6 razred: Josip Ivanović, Oszkar Csizmar, Olga Šram

Spisak recenzenata za pravoslavni katehizis za osnovnu i srednju školu u Srbiji

Sa blagoslovom Svetog Arhijerejskog Sinoda Srpske Pravoslavne Crkve

odobrava Ministarstvo prosvete sporta Republike Srbije

za 1 razred: prof. dr VLADAN PERIŠIĆ, SLOBODAN RAKITIĆ, **prof. dr MILKA ANDRIĆ**

za 2 raz: Prof. dr VLADAN PERIŠIĆ, prof. dr RADOVAN BIGOVIĆ, **prof. dr MILKA ANDRIĆ**

za 3 raz: **prof. dr MILKA ANDRIĆ**, prof. dr RADOVAN BIGOVIĆ, mr ALEKSANDAR ĐAKOVAC

za 4 raz: prof. dr RADOVAN BIGOVIĆ, **prof. dr MILKA ANDRIĆ**, Zlatko Matić

za 5 raz: dr Zorak Krstić, **prof. dr Milka Andrić**, đakon Zlatko Matić

za 6 raz: dr Zorak Krstić, **prof. dr Milka Andrić**, đakon Zlatko Matić

za srednje škole :

ZA 1 i 2 razred: Irinej Bulović, episkop bački,
prof. dr Radovan Bigović,
prof. dr Vladan Perišić
prof. dr Milka Andrić

ZA 3 i 4 razred: dr Zorak Krstić,
prof. dr Milka Andrić, đakon Zlatko Matić